

ВИСВІТЛЕННЯ ПОДІЙ ХОРВАТСЬКО-СЕРБСЬКОЇ ВІЙНИ У ВИДАННЯХ РУСИНСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ ХОРВАТІЇ

У статті проаналізовано обсяг, характер і особливості висвітлення хорватсько-сербської війни (1991–1995 рр.) русинсько-українською діаспорою Хорватії. Охарактеризовано публікації русинсько-української меншини про цю війну як у періодичній пресі, так і в роботах монографічного характеру. Висвітлено значення видань русинсько-української діаспори про хорватсько-сербську війну для історичної науки та задля збереження власної ідентичності цією національною меншиною.

Ключові слова: Хорватія, русини, українці, хорватсько-сербська війна, періодика, монографії.

Завданням будь-якої діаспори є збереження власної національної ідентичності, яке можна здійснювати різними способами, у тому числі й завдяки інформаційно-видавничій діяльності. Приклад найдавнішої української діаспори, яка здавна проживає на південнослов'янських теренах Балканського регіону, свідчить про те, що навіть у нелегких умовах та випробуваннях можна плекати свою національну окремішність.

Таким випробуванням, зокрема, для хорватських українців став розпад Югославії та хорватсько-сербська війна. Видавнича діяльність української громади, присвячена цьому періоду, практично не розкрита в історіографії: хорватські дослідники більше цікавилися самими подіями війни, а для української науки це майже terra incognita. Тож наше завдання – дослідити обсяг висвітлення у публікаціях української діаспори подій хорватсько-сербської війни, форми та особливості цих публікацій.

Переселенці з українських земель на південнослов'янські терени становлять найдавнішу українську діаспору. Вона має свої особливості. Насамперед йдеться про використання двох етнонімів: переселенці з українських земель, які прибували на територію Хорватії з середини XVIII ст., ідентифікували себе як русини, або руснаки; ті ж, хто переселялися сюди з кінця XIX ст., називали себе українцями¹.

До 1968 р. у Хорватії (тоді ще складовій соціалістичної Югославії) було створено Союз русинів і українців, який на довгі роки став осердям національно-культурного життя русинів та українців.

На подальше становище русинів і українців значною мірою вплинули розпад СФРЮ, військова агресія на Хорватію Югославської народної армії (ЮНА) та сербських парамілітарних формувань.

Вже у 1991 р. русини й українці опинилися на лінії фронту, в епіцентрі боїв. Воєнні дії охопили територію, де проживало 80% представників нашої діаспори. Загалом їх втрати за час війни становили 3,5% (тоді як за роки Другої світової війни – 2%)². За оцінками окремих дослідників, у Хорватії загинуло 8% українців та русинів (близько 470 осіб)³. Матеріальні втрати русинсько-української громади у війні склали 300 млн. хорватських динарів⁴.

Потрапивши під владу самопроголошеної у 1991 р. Республіки Сербська Країна (РСК), представники нашої діаспори фактично опинилися в умовах окупаційного режиму. Їхнє становище супроводжувалося погрозами, вбивствами, грабуванням майна, «етнічними чистками» та вигнанням з рідних місць. Серби розглядали більшість русинів й українців краю їх як потенційно ворожий елемент, а саму територію – як життєвий простір для сербського населення відповідно до концепції «Великої Сербії».

Війна посилила міжнаціональний антагонізм, спричинила практику етнічних чисток і виникнення величезної кількості біженців та вигнанців. Вигнанці значною мірою втратили міжособистісні контакти. Наслідком цього стало завмирання культурного, освітнього, духовного та релігійного життя діаспори. Існувала небезпека розселення або навіть зникнення українсько-русинської громади Хорватії⁵.

Не дивно, що військова тематика знайшла широке відображення на сторінках видань русинсько-української діаспори Хорватії.

Левову частку цих матеріалів становлять публікації періодичних видань діаспори. Насамперед, це «Нова думка» – орган Союзу русинів і українців (СРІУ) Хорватії.

Чимало матеріалу у «Новій думці» 1990-х років було відведено хорватсько-сербській війні та становищу у ній нашої діаспори. Детально описувалося страждання русинів й українців, їх перебування під сербською окупацією та у вигнанні (зокрема, депортацію з сіл Петровці та Миклушевці). Чимало місця було присвячено діяльності Кризового штабу русинів та українців, створеного для порятунку діаспори від винищення. На сторінках часопису можна знайти свідчення біженців, вигнанців та вояків русинської й української національності про війну⁶. Значну кількість матеріалів присвячено питанням повернення русинських та українських біженців на свої терени⁷. Висвітлювались діяльність миротворців ООН та їх стосунки з нашою діаспорою.

Часопис висвітлював релігійне життя діаспори, зокрема, інформував про заходи греко-католицької церкви щодо постраждалих у хорватсько-сербській війні, про руйнування греко-католицьких церков під час воєнних дій⁸ тощо.

Видання приділяло увагу й економічному життю краю, де жили русини й українці. Нове зацікавлення економічною тематикою мало місце, коли почалася відбудова господарств русинів й українців, зруйнованих хорватсько-сербською війною⁹.

Серед журналістів «Нової думки», які спеціалізувалися на висвітленні подій війни, насамперед слід виокремити Гавриїла Такача¹⁰. Його серія матеріалів – «Миклошевська воєна хронологія»¹¹ та «Петровці спадли медзи остатніма»¹² – це своєрідні короткі літописи подій, коли єдині села Хорватії, де наша діаспора становила більшість населення, потрапили під сербську окупацію.

Певну цінність становлять статті та інтерв'ю депутата від українсько-русинської меншини Мирослава Киша. Його інформація стосується законодавчих кроків та політики хорватської влади загалом стосовно національних меншин у хорватсько-сербській війні¹³, особливостей процесу реінтеграції окупованих територій і становища українсько-русинської меншини¹⁴.

Якщо «Нова думка» містила статті та повідомлення різноманітного жанру, то альманах Союзу русинів і українців Хорватії «Думки з Дунаю» був переважно збірником аналітики та узагальнень. Після вимушеної перерви, викликані війною, він перетворився на щорічник.

Хронологічна віддаленість подій війни не стала на заваді зацікавленню цією тематикою. Час від часу на сторінках альманаху з'являються статті, присвячені цим трагічним для нашої діаспори подіям. Зокрема, у 2016 р. у виданні з'явився передрук статті сербського оглядача, журналіста і дослідника Бориса Варги «Трагедія українців і русинів з Вуковара». Тут висвітлюються події, пов'язані з русинсько-українською меншиною цього східнославонського міста, а також сусідніх русинських сіл Миклушевці та Петровці.

Від автора дістається російським миротворцям ООН, які допустили вигнання русинсько-української діаспори сербами. Б. Варга підкреслює, що ці злочини почалися якраз після того, як росіяни прибули у регіон. Поведінку миротворців він називає «цинічною».

Кілька хвиль депортацій поставили під сумнів саме існування меншини у Хорватії, що й підтвердилося переписом населення 2011 р., який засвідчив зменшення чисельності русинів і українців Хорватії на третину.

Стаття висвітлює і зусилля русинських організацій Сербії, спрямовані на полегшення долі своїх земляків у Східній Славонії.

Автор також фокусує увагу на судовому процесі щодо злочинів над населенням Миклушевців, наголошуючи, що за вигнання 98 і вбивство 4 осіб на лаві підсудних опинилося 35 обвинувачених, третину яких склали русини, які співпрацювали з окупаційною сербською адміністрацією. Суд прийняв парадоксальний вирок, за яким за дискримінацію за національною ознакою (депортація русинів) було засуджено лише дві особи, які теж виявилися русинами¹⁵.

У 1994 р. СРІУ видав книгу «Русини й українці у Республіці Хорватія 1991–1994»¹⁶. Своєрідним продовженням цієї книги став збірник «Русини і українці в Республіці Хорватії (1991–1995)». Статті місцевих та кількох закордонних авторів стосувалися широкого спектру питань, у тому числі й подій хорватсько-сербської війни. Були сподівання, що подібні випуски будуть з'являтися щороку¹⁷, однак задум залишився нереалізованим.

У 1997 р. вийшов збірник «Культурно-просвітне товариство русинів і українців Загреб, 1972–1997». Праця містила інформацію восьми авторів з усіх областей діяльності товариства, у тому числі й заходи з допомоги русинсько-українським біженцям та вигнанцям, які певний час перебували у Загребі¹⁸.

Серед інших найпомітніших здобутків видавничої діяльності Союзу русинів і українців 1990-х років, де тією чи іншою мірою знайшли відображення події війни, були часопис для дітей та юнацтва «Віночок»¹⁹, книги «40 років Союзу русинів і українців Республіки Хорватія», «В еству свого народу» (на честь 30-річчя «Нової думки») ²⁰ тощо.

У новому тисячолітті було опубліковано декілька монографій, книг і каталогів про життя русинів й українців у Республіці Хорватія. Зокрема, Культурно-просвітнє товариство русинів і українців Загреба у 2002 р. видало збірник «Українці Хорватії. Матеріали і документи». Книга, попри назву, переважно є збірником статей русинсько-українських активістів з Хорватії, дослідників з України та інших країн. Він охоплює історію і сучасний стан хорватського українства, його зв'язки з прабатьківщиною, геноцид кінця ХХ століття на Балканах²¹.

Після прийняття Хорватією низки актів із розширення прав меншин 2000-і роки видалися щедрими на книжки та періодику як русинською, так і українською мовами. Видавав не тільки СРІУ, а й інші організації, в основному завдяки допомозі урядових структур, зокрема Ради національних меншин РХ. Так, Українська громада видавала журнал «Вісник»²², Товариство української культури – щомісячник «Наша газета»²³. Практично усюди можна знайти інформацію про страждання русинів й українців у війні 1991–95 рр., яка віднедавна стала своєрідною точкою відліку, стрижневим моментом існування цієї діаспори у Хорватії.

Найбільш концентровано інформація про становище русинів й українців у війні відображена у вузькоспеціалізованих працях монографічного змісту. На сьогодні видано дві такі роботи, що належать представникам нашої діаспори. Це – «Русини Миклушевців у Вітчизняній війні 1991 р.» Джуро Бикия та «Страждання русинів у Вітчизняній війні 1991–92 рр.» Миколи Папа.

Дж. Бикий є автором найкращої, на наш погляд, монографії про русинсько-українську діаспору під час хорватсько-сербської війни 1990-х років. Однак тут він охоплює історію та долю мешканців лише одного села – Миклушевці. Колишній голова цього населеного пункту, він знав практично усіх його мешканців і це допомогло йому додати регіонально-іменні особливості у свою працю.

Спочатку автор описує становище села напередодні війни. Описуючи відсутність міжнаціональних протиріч у населеному пункті, де, крім русинів, значну частку населення складали серби та хорвати, Дж. Бикий наголошує на тогочасній байдужості своїх земляків до політичних питань. Разом з тим дослідник підкреслює важливість підтримки незалежності Хорватії русинським населенням села під час травневого референдуму 1991 р., що дозволило хорватській владі отримати загальну перевагу у багатонаціональному регіоні Східна Славонія.

Автор детально прослідковує процес загострення міжнаціональної напруги у Миклушевцях, провину за це покладаючи цілком на сербів. Вибух повномасштабної війни влітку 1991 р. і наближення фронту до села у Дж. Бикия відображено у деталізованому вигляді, книга починає нагадувати детальний щоденний літопис.

Окупація села теж знайшла своє відображення у роботі. Приниження, злочини та вигнання – ось неповний перелік того, що описує дослідник. При цьому усе це не безособово, а з переліком імен та прізвищ постраждалих осіб. Автор навіть показує побутові міжнаціональні конфлікти, що допомагають зрозуміти психологію тогочасних людських стосунків під час військових дій та в режимі окупації. Дж. Бикий визнає, що частина русинського населення села пішла на співпрацю з окупантами, прагне зрозуміти і висвітлити причини, які їх змусили до цього вчинку. При цьому він не приховує свого негативного ставлення до таких осіб.

Інший великий пласт роботи – доля біженців, вигнанців та вимушених переселенців, які опинилися на неокупованій частині Хорватії. Автор описує їхнє становище, напрями розпорошення діаспори, висловлює побоювання за ймовірні негативні наслідки цього розпорошення для майбутнього діаспори. Водночас згадуються і приклади культурного життя у вигнанні, спроби зберегти власні звичаї та традиції.

Остання велика тема, яка висвітлюється у книзі – процес повернення села під контроль Хорватії, що за Ердутськими домовленостями кінця 1995 р. розтягнувся аж до 1998 р. Дж. Бикий описує побутові конфлікти між поверненнями-русинами та сербами, які вже встигли захопити їхні обійстя, і яких захищали миротворці. Не оминув автор увагою і внутрішньорусинські конфлікти – між вигнанцями та тими, хто пережив окупацію на місці. Обидві сторони вважали саме себе більш постраждалими у війні.

Цінність праці Дж. Бикия і в тому, що у додатках вона містить значну кількість джерел з історії села, які допомагають зрозуміти витоки конфлікту, процеси денаціоналізації та ін.²⁴

Інша книга – «Страждання русинів у Вітчизняній війні 1991–92 рр.» Миколи Папа, являє собою спробу задокументувати точну кількість постраждалих у війні русинів – загиблих, зниклих безвісти, ув'язнених у концтаборах, змушених залишити власні домівки²⁵.

Дослідник залучив широку джерельну базу, використавши архівні матеріали уряду Хорватії, органів місцевого самоврядування, дані метрик греко-католицької церкви, історіографічні праці, свідчення і спогади очевидців. Фактично М. Пап створив збірник різноманітних матері-

алів, де замість власних розлогих умовиводів пропонує читачам матеріали документального характеру. Списки заарештованих, військовослужбовців серед осіб русинської національності, автобіографії, таблиці, діаграми – усе це становить помітну цінність для дослідників.

Автор скрупульозно підійшов до документального матеріалу: усі дані він намагається підтвердити джерелами – документальними або свідченнями очевидців. Подано коротку біографію усіх загиблих русинів, у тому числі й обставини їх загибелі.

Як зазначив сам М. Пап, ця праця «створена насамперед для русинів – громадян Республіки Хорватія, постраждалих у війні, які прагнуть не забувати свої жертви та продемонструвати їх хорватській громадськості»²⁶.

Автор пише, що оскільки русини Східної Славонії завжди жили мирно з членами інших етнічних спільнот, вони уявити не могли, що їх переслідуватимуть або вбиватимуть, тим більше серби, з якими в них спільна греко-візантійська традиція.

У монографії описано міжнаціональні відносини у регіоні проживання русинської діаспори напередодні війни; особливості сербської окупації Східної Славонії і співпраця з ними русинів; становище русинської меншини під владою Сербської Країни та під час реінтеграції цих земель до хорватського державного простору.

У висновках М.Пап зазначає: внаслідок війни етнічні та духовні втрати русинів, які хоч і не можуть бути виражені цифрами, є величезними. Молодше покоління в нових умовах використовує у спілкуванні не рідну мову, а хорватську. Попри те, що створені належні умови для повернення до своїх домівок, частина населення ніколи цього не зробить. Особливо це стосується молодшого покоління, яке інтегрувалося у нове середовище і є фактично втраченим для русинської меншини.

Дані, зібрані автором, на його власне переконання (і з цим можна погодитися), можуть стати підґрунтям для ширшого дослідження з даної теми.

Окремі важливі матеріали представників русинсько-української діаспори і досі не опубліковані, зокрема, сповідь «Дорогами долі» русинського журналіста Данила Гарді, який пережив ув'язнення у Сербії і зазнав чимало тортур²⁷.

Підсумовуючи викладений матеріал, можемо констатувати, що події хорватсько-сербської війни знайшли широкий відгук на сторінках видань русинсько-української діаспори Хорватії. Їм було присвячено як окремі замітки чи статті в періодиці, так і цілі монографії. Зрозуміло, авторів насамперед цікавило становище діаспори у ці роки, окупаційний режим Сербської Країни, напрями міграції русинів та українців внаслідок політики геноциду, долі окремих людей, суми збитків. Праці монографічного характеру не відзначаються високим ступенем науковості, однак вони дають важливий цифровий і фактографічний матеріал (що подекуди є унікальним, оскільки ніде більше не зустрічається), який дозволяє в деталях вивчати становище русинсько-української громади Хорватії під час хорватсько-сербської війни. Гадаємо, оскільки ця війна стала однією із стрижневих подій у сучасній історії діаспори та глибоко увійшла у свідомість людей, обсяг матеріалів про неї не зменшиться. Тож це сприятиме подальшим дослідженням даної теми.

¹ Попик С., Небельський В. До питання про збереження української етнічності на Балканах // Етнічна історія народів Європи. – К., 1999. – С. 60–63.

² Kiš M. Republika Hrvatska i hrvatski Rusini i Ukrajinici i danas se bore protiv fašizma // Rusini i Ukrajinici u Republici Hrvatskoj (1991–1995). – S. 18.

³ Лавер О. Втрати населення СРСР, країн СНД та українського народу у війнах та етнічних конфліктах 1945–2005 рр. – С. 449; Чорний С. Українці в Євразії. Чисельність і розміщення за переписами 1897–1990 рр. – К., 2002. – С. 156–157.

⁴ Такач Г. Stradanja Rusina i Ukrajinaca Republike Hrvatske u Domovinskom ratu. – С. 18.

⁵ Нагірний М. Хорватські русини та українці: суспільство, ідентичність, культура наприкінці ХХ століття. – Нововолинськ, 2012. – С. 117.

⁶ Панкович М. Шведочене вуковарског бранитеља // Нова думка. – 1992. – № 96/97. – С. 14.

⁷ Бичанич Ю-Х. Ожили миклошевски улїчки // Нова думка. – 1998. – № 105. – С. 21.

⁸ Страданя грекокатолїцких церквох у Горватскей // Нова думка. – 1992. – № 96/97. – С. 44–47.

⁹ Бичанич Ю-Х. Перша повратніцка жатва у петровским крају // Нова думка. – 1998. – № 104. – С. 18.

- ¹⁰ Takač G. Stradanja Rusina i Ukrajinaca Republike Hrvatske u Domovinskom ratu // Нова думка. – 1994. – № 100. – С. 14–20.
- ¹¹ Такач Г. Миклошевска воєна хронологія (2) // Нова думка. – 1992. – № 92/93. – С. 20–23.
- ¹² Такач Г. Петровци спадли медзи остатніма (1) // Нова думка. – 1992. – № 92/93. – С. 24–27.
- ¹³ Kiš M. Prava nacionalnih manjina kao specifična ljudska prava // Нова думка. – 1998. – № 106. – С. 54–55; Киш М. Зоз Горватского державного сабору и Влади Републики Горватскей // Нова думка. – 1998. – № 106. – С. 25–26.
- ¹⁴ Киш М. Мандат УНТАЕС-у и реинтеграция // Нова думка. – 1997. – № 101/102. – С. 7–8.
- ¹⁵ Varga B. Tragedija Ukrajinaca i Rusina iz Vukovara // Misli s Dunava. – 2016. Br. 18. – S. 103–111.
- ¹⁶ Такач Г. Русини и Українці у Републики Горватскей // Нова думка. – 1994. – № 100. – С. 79.
- ¹⁷ Rusini i Ukrajinci u Republici Hrvatskoj (1991–1995) / [urednik S. Burda]. – Zagreb, 1995. – 100 s.
- ¹⁸ Тімко О. Три нова изданја // Нова думка. – 1997. – № 101/102. – С. 61.
- ¹⁹ Віночок: Часопис школярів і молоді русинів і українців Республіки Хорватії. – Загреб, 1992–1999.
- ²⁰ Тімко О. Промоция кніжки 30 роки Союзу Русинох и Українцох Горватскей // Нова думка. – 1998. – № 106. – С. 10.
- ²¹ Українці Хорватії: матеріали і документи = Ukrajinci u Hrvatskoj: materijali i dokumenti / [Упор. С. Бурда і Б. Гралюк]. – Загреб, 2002. – 234 с.
- ²² Вісник Української громади в Хорватії. – Вуковар, 2010–2011.
- ²³ Наша газета. – Загреб, 2009–2011.
- ²⁴ Biki Đ. Rusini Mikluševaca u Domovinskom ratu 1991. – Mikluševci, 2001. – 186 s.
- ²⁵ Pap N. Stradanja Rusina u Domovinskom ratu 1991/92. – Vukovar, 2015. – 100 s.
- ²⁶ Isto. – S. 10.
- ²⁷ Misli s Dunava / Думки з Дунаю. – Vukovar / Вуковар, 2016. – Br. 18. – S. 108.

В статье проанализированы объем, характер и особенности освещения хорватско-сербской войны (1991–1995 гг.) русинско-украинской диаспорой Хорватии. Охарактеризованы публикации русинско-украинского меньшинства об этой войне как в периодической печати, так и в работах монографического характера. Освещено значение изданий русинско-украинской диаспоры о хорватско-сербской войне для исторической науки и для сохранения собственной идентичности этим национальным меньшинством.

Ключевые слова: Хорватия, русины, украинцы, хорватско-сербская война, периодика, монографии.

The article analyzes the scope, character and features of the highlights of the Croatian-Serbian war (1991–1995) in publications of the Ruthenian-Ukrainian diaspora of Croatia. The articles of the Ruthenian-Ukrainian minority about this war in the periodical press and the monographic works about this were described. The significance of the publications of the Ruthenian-Ukrainian diaspora about the Croatian-Serbian war for historical science and for the preservation of this national minority's identity is highlighted.

Keywords: Croatia, the Ruthenians, the Ukrainians, Croatian-Serbian war, periodicals, monographs.